

DE VERBEELDING

VAN HET ANTROPOCEEN

Het antropoceen is geen puur geologische aangelegenheid. Het concept mag dan wel uit de koker van 'harde' wetenschappers zijn ontsproten; het zorgt ook voor grote bedrijvigheid bij 'zachte' wetenschappers en cultuurmakers. Zij worstelen met de morele en existentiële vragen die het tijdperk van de mens oproept.

De term 'antropoceen' werd in het jaar 2000 voorgesteld door de chemicus Paul Crutzen en de bioloog Eugene Stoermer als benaming voor een nieuw geologisch tijdperk gekenmerkt door de transformationele impact van de mens op de geofysische processen van de planeet. Het Holoceen, het tijdperk ingeluid door het einde van de laatste ijstijd zo'n slordige 11.500 jaar geleden, heeft in hun visie plaats gemaakt voor het antropoceen nu de mensheid een geologische actor is geworden van hetzelfde kaliber als uitbarstende vulkanen, aardbevingen en asteroïde-inslagen. Onze impact op de aarde is zo verregaand dat ons bestaan waarneembaar zal blijven als een onderscheiden geologische laag lang nadat de menselijke soort is uitgestorven. Crutzen en Stoermer situeren het begin van het antropoceen aan het einde van de achttiende eeuw, toen de stoommachine werd uitgevonden die de Industriële Revolutie zou aandrijven. Andere wetenschappers suggereren dan weer dat 'het tijdperk van de mens' al 8000 jaar geleden aanving, met het uitsterven van de megafauna en de opkomst van de landbouw; in 1610, met een ongewone daling van de hoeveelheid koolstofdioxide in de atmosfeer en de onomkeerbare uitwisseling van soorten tussen de Oude en Nieuwe Wereld; of in het midden van de twintigste eeuw, het begin van het atoomtijdperk en de 'Grote Versnelling' in de uitstoot van broeikasgassen. Die laatste optie is degene die de Werkgroep over het antropoceen van de Internationale Unie voor Geologische

Wetenschappen voorstaat. Zoals uitgebreid bericht in de media, maakte die op een congres in Kaapstad in augustus 2016 bekend dat ze een formeel voorstel voorbereidt om het Antropoceen te erkennen als een officiële geologische tijdseenheid.

Perspectiefwissels

Het voorlopig nog officieuze statuut van dat nieuwe geologische tijdperk bepaald door menselijke activiteit heeft humane en sociale wetenschappers er niet van weerhouden de uitdagingen te verkennen waarvoor het ons plaatst, die de grenzen van de exacte wetenschap ver overstijgen. Het gaat immers niet slechts om een louter technische vraag voor de stratigrafie, die naarstig zoekt naar een 'golden spike' ('gouden spijker'; een duidelijk signaal van een verandering in gesteentelagen). Het feit dat de mens een geologische kracht is geworden, en de aard en mate van onze impact op de planeet, confronteren de menselijke verbeelding met schaalproblemen en vereisen nieuwe denkkaders die veel omvattender zijn in zowel tijd als ruimte dan diegene waardoor we ons in ons dagelijkse leven plegen te laten leiden. De humane en sociale wetenschappen trachten de perspectiefwissel te faciliteren waartoe het antropoceen ons noopt en de verantwoordelijkheden helder te krijgen die het met zich meebrengt. Zo betoogt de historicus Dipesh Chakrabarty bijvoorbeeld dat de erkenning van de mens als geologische actor het onderscheid tussen de

menselijke en natuurlijke geschiedenis opheft en ons voor de noodzaak stelt de mens tegelijk op verschillende, onverenigbare schalen te denken. De notie van het antropoceen wordt vaak gezien als een beloftevolle conceptuele basis voor milieupolitiek, een oproep tot ecologisch zelfbewustzijn en een strijdkreet voor een groene democratie op wereldniveau. Het antropoceen-concept wordt er evenwel ook geregeld van beticht ongelijkheden qua verantwoordelijkheid voor, en blootstelling aan, de verloedering van het leefmilieu te verdonkeremanen: typisch zijn het de armen aan wie het minst te verwijten valt maar die het meest lijden, een belangrijk gegeven dat in het verhaal van het antropoceen met zijn nadruk op de mensheid als soort echter onderbelicht blijft. Vandaar ook voorstellen voor alternatieve benamingen zoals het 'kapitaloceen' en 'Plantage-oceen', die, in plaats van de mens in het algemeen met de vinger te wijzen, de schuld voor de milieucrisis ondubbelzinnig leggen bij het kapitalistische of plantage-systeem en de specifieke samenlevingen die ze hebben omarmd. Nog andere critici nemen het antropocentrisme van het antropoceen op de korrel en schuiven "meersoortig" denken en de subversie van de dominantie van de mens die daarmee gepaard gaat naar voren als noodzakelijke voorwaarde voor een oplossing van de crisis die het antropoceen benoemt.

Fictie over het antropoceen maakt bevattelijk

De wijsheid van de terugblik

Een voorname rol bij het bevattelijk maken van het antropoceen lijkt te zijn weggelegd voor de studie van de manier waarop literatuur, kunst, en cultuur in het algemeen omgaan met de representatieve en existentiële uitdagingen waarvoor dat nieuwe tijdperk ons plaatst. Conventionele verhalen, die focussen op individuen, families of naties, lijken niet geschikt te zijn om aartscomplexe fenomenen aanschouwelijk te maken die ver uitgestrekt zijn in tijd en ruimte. Dit zijn 'hyperobjecten', zoals de literatuurwetenschapper Timothy Morton ze noemt. In hun streven iets van de essentie van het antropoceen weer te geven, zien schrijvers, kunstenaars en andere cultuurmakers zich genoodzaakt bestaande representatievormen aan te passen, heruit te vinden of te verwerpen. Een veel voorkomende figuur in fictie over het antropoceen is de historicus, archivaris, geoloog, paleontoloog of archeoloog die terugblik op het heden vanuit het standpunt van een dystopische toekomst waarin de wereld is verwoest tengevolge van de klimaatverandering, de meest opvallende en dramatische manifestatie van het antropoceen. Dergelijke personages vinden we terug in sterk uiteenlopende genres en media, gaande van de film *The Age of Stupid* van Franny Armstrong tot de romans *The Sea and Summer* van George Turner en *The Great Bay* van Dale Pendell, de fictionele toekomstige geschiedenis *The Collapse of Western Civilization* van Naomi Oreskes en Erik Conway, het stripverhaal *Here* van Richard McGuire en het populair-wetenschappelijke boek *The Earth after Us* van Jan Zalasiewicz. Het raadsel waarmee zij elk op hun manier worstelen, wordt goed samengevat door de archivaris in *The Age of Stupid*, die zich als laatste man op aarde in 2055 verbijsterd afvraagt (en dit is meteen ook de slogan van de film): "Waarom hebben we onszelf niet gered toen we de kans hadden?" Op een enkele uitzondering na dateren de genoemde werken allemaal van de laatste tien jaar, niet toevallig een periode van groeiende publieke bewustwording over de klimaatcrisis. De fictionele toekomstige geschiedenis-benadering biedt een effectief antwoord op de problemen waarvoor de opwarming van de aarde

ons stelt, in die zin dat ze onze blik verruimt en onze perceptuele gewoonten doorbreekt. Ze stelt ons ertoe in staat de imagatieve moeilijkheden te overwinnen die de enorme dimensies en de gigantische complexiteit van de klimaatverandering met zich meebrengen.

Toekomstige geschiedenissen vergroten ons tijdsbegrip

Niet zomaar een gimmick

De trope van de toekomstige historicus is geen willekeurig truukje dat toevallig populair is bij schrijvers van 'cli-fi', zoals klimaatfictie tegenwoordig vaak wordt genoemd. Het unieke perspectief dat toekomstige geschiedenissen bieden, is van cruciaal belang voor een goed begrip van onze eigen tijd. Het zit ingebakken in de hypothese van het antropoceen zelf, die stelt dat er een tijd zal zijn na het uitsterven van de mensheid waarin ons bestaan leesbaar zal zijn als een aparte geologische laag dankzij onze diepgaande invloed op de planeet. De mogelijkheid van het antropoceen opperen betekent in feite je verplaatsen in de onmogelijke positie van de toekomstige historicus die het einde van de mensheid beschrijft. Onmogelijk, want door de massa-extinctie die de menselijke activiteit veroorzaakt, zal er niemand overblijven om de situatie op dat moment te beschrijven, althans geen mens. Dat neemt evenwel niet weg dat het noodzakelijk is ons zo'n toekomstige historicus in te beelden als we in het heden willen kunnen spreken over de weergaloze ramp waarop we afstevenen. We moeten dat spookachtige, postume perspectief wel innemen om de symptomen en gevaren van de klimaatverandering in het heden te onderkennen en de ultieme catastrofe alsnog te kunnen afwenden. Dat soort fictie evoceert het onmenselijke, het einde van de mensheid, maar doet dat vanuit het standpunt van een mens(achtige) die kan terugkijken op het heden van in een (zo goed als) posthumane toekomst. Het niveau van de gewone menselijke ervaring blijft met andere woorden belangrijk, maar wordt tegelijk radicaal overstegen. Zo kan de lectuur en analyse van fictie bijdragen tot verdere bewustwording omtrent het bijzondere tijdsgewricht waarin wij leven, een opgave waarvan de urgentie nauwelijks kan worden overschat.

Literatuurselectie

- Bonneuil, C. & J.-B. Fressoz (2016) *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us* (Vert. D. Fernbach). London: Verso.
- Chakrabarty, D. (2009) *The climate of history: Four theses*. *Critical Inquiry* 35, nr. 1, pp. 97–222.
- Crutzen, P. J. & E. F. Stoermer (2000) *The 'anthropocene'*, *IGBP Newsletter* 41, pp. 17–18.
- Davies, J. (2016) *The Birth of the Anthropocene*. Oakland: University of California Press.
- Moore, J. (2015) *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London: Verso.

Stef Craps (stef.craps@ugent.be) is als hoofddocent Engelse en Amerikaanse literatuur verbonden aan de Vakgroep Letterkunde van de Universiteit Gent, waar hij tevens het Cultural Memory Studies Initiative leidt.